

دفاع مشروع

و

پیشگیری وضعی

مؤلفان:

راغبه صابری

دکتر علی شفا

متری حقوق جزا و جرم‌شناسی

استادیار دانشکده حقوق

دانشگاه شهید بهشتی

دانشگاه شهید بهشتی

مجمع علمی و فرهنگی مجد

عنوان و نام پدیدآور	دفاع مشروع و پیشگیری وضعی/تالیف علی صفاری
مشخصات نشر	تهران: مجد، ۱۳۹۳.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۱۸۲-۶
موضوع	دفاع (آیین دادرسی جزایی) -- ایران
موضوع	دعاوی
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۳/ج۸ KMHR۳۷۹۳
رده‌بندی دیوینی	۳۴۶/۵۸
شماره کتابشناسی ملی	۳۴۸۱۲۷۰

هرگونه تکثیر کامل یا قسمتی از کتاب بدون اجازه پدیدآورنده، خلاف قانون، شرع و اخلاق است.
موارد تخلف را به دفتر مرکزی مجد گزارش فرمایید.

دفاع و پیشگیری وضعی

مولفان: کتبی علی صفاری - راضیه صابری

انتشارات مجد

چاپ اول: ۱۳۹۳ تعداد: ۵۰۰ نسخه

حق چاپ محقق و منحصر «مجد» است.

دفتر مرکزی:

تهران، خیابان ۱۲ فروردین، تقاطع خیابان رحمت نظری، پلاک ۱۰۸

تلفن و دورنگار: ۶۶۴۹۵۰۳۴ - ۶۶۴۹۵۰۷۸ - ۶۶۴۹۵۰۳۸۶

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۹۳-۱۸۲-۶

ISBN: 978-600-193-182-6

شعبه فروردین: خیابان ۱۲ فروردین، مقابل تعزیرات، پلاک ۲۸۳، دومین: ۶۶۴۹۰۹۹۸

شعبه اردیبهشت: خیابان اردیبهشت (میری جاوید)، تقاطع شهدای ژاندارمری، پلاک ۱۰۸، ۶۶۴۸۶۸۷۴

شعبه یزد: خیابان فرخی یزدی، مجتمع تجاری شقایق، طبقه هم کف - تلفن: ۰۳۵۱ ۶۶۷۰ ۶۶۷۰

شعبه مشهد: خیابان دانشگاه، بعد از چهارراه دکترا، بازار کتاب گلستان، پلاک ۲ تلفن: ۸۴۰۵۵۳۷

www.majdlaw.ir

E-mail: majdlaw92@gmail.com

سیستم اشتراک پذیری «مجد»:

ارسال پیامک حاوی نام و نام خانوادگی و شغل (در صورت تمایل) به شماره ۳۰۰۰۸۷۶۷۷
فصلنامه حقوقی مجد با ارائه مقالات اساتید مبرز حقوق کشور بطور منظم منتشر می‌شود.

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱۳
مقدمه	۱۷
فصل نخست: همگرایی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی در مفهوم و حق مدار بودن	۲۳
مبحث نخست: همگرایی مفهومی دفاع و پیشگیری از جرم	۲۷
گفتار اول: همگرایی از حیث دفاع از بزه دیده	۲۸
گفتار دوم: همگرایی از حیث پیشگیری از جرم	۳۴
مبحث دوم: همگرایی از حیث دفاع	۳۹
گفتار اول: دلالت لفظی بر حق بودن دفاع و پیشگیری	۳۹
گفتار دوم: طبیعی بودن حق دفاع و پیشگیری	۴۴
نمودار ۱. همگراییهای دفاع مشروع و پیشگیری وضعی	۵۳
فصل دوم: واگرایی در مبانی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی	۵۵
مبحث نخست: مبانی ناظر به حق محور بودن دفاع مشروع	۵۹
گفتار اول: مبانی حق محور ناظر به عمل دفاعی	۶۰
الف) نظریه اعمال حق	۶۰
ب) نظریه حق محدود و استثنایی	۶۲
گفتار دوم: مبانی حق محور ناظر به فعل مهاجم و کوتاهی اجتماع	۶۳
الف) نظریه اجرای عدالت	۶۴
ب) نظریه قرارداد اجتماعی	۶۵

مبحث دوم: تفاوت مبانی عقلانی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی..... ۶۸

گفتار اول: مبانی عقلانی کنشی در دفاع و اقدام پیشگیرانه..... ۶۹

الف) نظریه اجبار معنوی..... ۷۰

ب) نظریه فعالیت روزمره..... ۷۱

ج) نظریه شیوه و سبک زندگی..... ۷۲

د) نظریه الگوی جرم..... ۷۳

گفتار سوم: مبانی عقلانی واکنشی به فعل بزهکار بالقوه..... ۷۵

الف) نظریه فضای قابل دفاع..... ۷۵

ب) سبب پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی (CPTED)..... ۷۷

ج) نظریه انتقام عقلانی..... ۷۹

د) نظریه پلیس مسئله محور..... ۸۱

نمودار ۲. واگرایی و ارتباط میان دفاع مشروع و پیشگیری وضعی..... ۸۴

فصل سوم: واگرایی در شیوهها و شگردهای دفاع مشروع و پیشگیری وضعی..... ۸۵

مبحث نخست: شیوههای قانونی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی..... ۸۹

گفتار اول: پارادایم بازدارنده..... ۹۱

الف) افزایش تلاش..... ۹۲

۱- منحرف کردن بزهکاران از آماج..... ۹۳

۲- کنترل ابزار آلات جرم..... ۹۳

۳- کنترل خروجیها..... ۹۴

ب) افزایش ریسک..... ۹۴

۱- مراقبت طبیعی..... ۹۴

- ۲- کاهش گمنامی ۹۵
- ۳- بهره‌گیری از ابزارهای مدیریت بر مکان ۹۵
- ۴- تقویت نظارت رسمی ۹۶
- ج) کاهش منافع حاصل از جرم ۹۶
- ۱- مخفی کردن آماج جرم ۹۷
- ۲- از دسترس خارج کردن آماج ۹۷
- ۲- پناهی اموال ۹۸
- بهره‌رسانی بازارهای غیرقانونی ۹۸
- گفتار دوم: پیامدهای محرک زدا و توجیه زدا ۹۹
- الف) فرار کردن ۱۰۰
- ب) کاهش محرک‌های سعی ۱۰۵
- ۱- کاهش سرخوردگی و فشار روحی ۱۰۶
- ۲- اجتناب از مشاجره ۱۰۷
- ۳- کاهش تحریک احساسات عاطفی ۱۰۷
- ۴- خنثی کردن فشار در گروه‌های مشابه ۱۰۷
- ۵- ممانعت از تقلید ۱۰۸
- ج) حذف توجیه‌کننده‌ها ۱۰۸
- ۱- وضع قواعد ۱۰۸
- ۲- پست راهنما ۱۰۹
- ۳- هشپاری وجدان ۱۰۹
- ۴- کمک به مطاوعت ۱۱۰
- ۵- کنترل مواد مخدر و الکلی ۱۱۰

مبحث دوم: شگردهای مجرمانه دفاع مشروع و پیشگیری وضعی..... ۱۱۲

گفتار اول: شیوههای در قالب جرایم علیه اشخاص..... ۱۱۳

الف) قتل..... ۱۱۳

ب) ضرب و جرح..... ۱۱۴

ج) سخت‌سازی آماج..... ۱۱۵

د) توسعه محافظت..... ۱۱۷

ه) زوال مانع..... ۱۱۸

گفتار دوم: شگردهای در قالب جرایم مادی و نفس..... ۱۱۹

الف) دزدی و توهین کردن..... ۱۲۰

ب) توقیف نامشروع..... ۱۲۱

ج) حرق و تخریب..... ۱۲۲

د) اخذ مال به عنف..... ۱۲۳

ه) کنترل دسترسی به اماکن و تمایزات..... ۱۲۴

نمودار ۳. واگرایی و ارتباط شگردهای پیشگیری وضعی و دفاع مشروع ۱۲۷

فصل چهارم: واگرایی در شرایط و ارکان دفاع مشروع و پیشگیری وضعی... ۱۲۹

مبحث نخست: بررسی و نقد عدم تحدید پیشگیری وضعی..... ۱۳۲

گفتار اول: بی‌قید و شرط بودن پیشگیری وضعی در پرتو اندیشه‌های فقهی..... ۱۳۳

الف) نامحدود بودن پیشگیری وضعی با اعمال قاعده اطلاق مالکیت (م).

۳۳۹ ق. م. ا. مصوب (۱۳۷۵)..... ۱۳۳

۱- حاکمیت قاعده لاضرر در تعارض با قاعده تسلیط..... ۱۳۶

۲- حل تعارض مبنای فقهی و تاریخی ماده ۳۳۹ ق. م. ا. (سابق)..... ۱۳۹

ب) نامحدود بودن قلمرو پیشگیری وضعی به استناد نصب دام‌های آشکار و پنهان.....	۱۴۵
گفتار دوم: عدم تحدید پیشگیری وضعی در پرتو اعمال در حکم دفاع مشروع.....	۱۴۸
مبحث دوم: تفاوت شرایط تحدید پیشگیری وضعی و دفاع مشروع.....	۱۵۷
گفتار اول: محدود نمودن پیشگیری وضعی به استناد قواعد دفاع مشروع.....	۱۵۸
گفتار اول: قواعد و شرایط خاص دفاع مشروع و پیشگیری وضعی.....	۱۶۴
الف) شرایط تجاوز در دفاع مشروع و پیشگیری وضعی.....	۱۶۵
۱- شرایط اعمال تجاوز.....	۱۶۵
۲- غیر قانونی بودن تجاوز.....	۱۶۶
۳- عمدی بودن اقدام تجاوز.....	۱۶۷
ب) شرایط دفاع در دفاع مشروع و پیشگیری وضعی.....	۱۶۹
۱- ضرورت عرفی دفاع و اعمال ایزه‌های پیشگیرانه.....	۱۶۹
۲- تناسب دفاع.....	۱۷۸
۳- جهت دفاع.....	۱۷۹
۴- ضرورت اطلاع رسانی به افراد برای اعمال ایزه‌های پیشگیرانه.....	۱۸۰
۴-۱- مبانی ضرورت هشدار دادن.....	۱۸۰
۴-۱-۱ ضرورت اطلاع رسانی براساس قاعده‌ی تحدید.....	۱۸۱
۴-۱-۲ ضرورت اطلاع رسانی بر مبنای اصول و راهکارهای پیشگیری وضعی.....	۱۸۸
۴-۱-۳ لزوم اطلاع رسانی براساس قواعد حقوق بشر.....	۱۹۱
۴-۲ شرایط هشدار دادن.....	۱۹۵

۴-۲-۱ مشروعیت رفتار ۱۹۵

۴-۲-۲ مؤثر بودن هشدار ۱۹۷

۴-۲-۳ متناسب بودن هشدار با محل خطر ۲۰۰

۴-۲-۴ وصول هشدار به مخاطبین ۲۰۰

۴-۲-۵ دادن هشدار قبل از وقوع حادثه ۲۰۱

۴-۲-۶ عمدی نبودن اقدام هشداردهنده ۲۰۱

۴-۲-۷ امکان گریز از خطر برای هشدار گیرنده ۲۰۲

نمودار ۴. واگرایی و ارتباط شرایط دفاع مشروع و پیشگیری وضعی ۲۰۶

فصل پنجم: واگرایی، بار اثبات شرایط و آثار دفاع مشروع و پیشگیری

وضعی ۲۰۷

مبحث نخست: بار اثبات شرایط دفاع مشروع و پیشگیری وضعی ۲۱۱

گفتار اول: دیدگاههای ناظر به بار اثبات شرایط مساعد به حال متهم ۲۱۲

الف) الزام متهم به اثبات ۲۱۳

ب) الزام مقام تعقیب به اثبات ۲۱۵

ج) تفصیل بین شرایط ۲۱۷

گفتار دوم: بار اثبات کیفیات مساعد در دفاع مشروع و پیشگیری وضعی ۲۱۸

مبحث دوم: آثار و پیامدهای دفاع مشروع و پیشگیری وضعی ۲۲۳

گفتار اول: آثار و پیامدهای واقع با رعایت شرایط ۲۲۴

گفتار دوم: عدم رعایت شرایط و آثار واقع بر آن ۲۳۰

نمودار ۵. واگرایی و ارتباط آثار دفاع مشروع و پیشگیری وضعی ۲۴۸

ضمیمه ۲۵۱

۲۵۳	منابع و مأخذ
۲۵۳	الف) منابع فارسی و عربی
۲۵۳	یک: کتاب‌ها
۲۶۲	دو: مقاله‌ها
۲۶۷	سه: تفریقات
۲۶۷	چهار: پایان نامه‌ها-رساله‌ها
۲۶۸	پنج: سایر
۲۶۸	ب) منابع کلی
۲۶۸	یک: کتاب‌ها
۲۶۹	دو: مقاله‌ها
۲۶۹	سه: پایان نامه‌ها-رساله‌ها
۲۷۱	موضوع‌نامه

پیشگفتار

همیشه جرم و مقابله با آن از جمله وظایف قوای عمومی نبوده، بلکه در دوران تطور زندگی انسان‌ها و تکامل حقوق از دورانی نام برده می‌شود که تک تک افراد جامعه خود وظیفه مراقبت از حقوق خویش در برابر تجاوزات دیگران را بر عهده داشته و آنها تصمیم گیرنده در این مورد بوده‌اند. این امر مهم به دنبال تکامل جوامع بشری و پیچیده تر شدن روابط اجتماعی و انباشت تجربیات بشر در اداره بهتر محل زندگی خویش و احساس نیاز به تقسیم بندی امور فردی و اجتماعی به تدریج از حوزه عمل افراد خارج شد و یک نهاد تازه تأسیس عمومی به نام دولت خصوصاً نیروهای امنیتی و پلیسی و امور دادرسی به دلایل متعددی که مجال ذکر آنها نیست، برخی از امور عمومی هنوز در حوزه عمل خصوصی افراد باقی مانده یا بعداً به افراد و بخش خصوصی واگذار شده، منتهی به تدریج اهمیت آنها و احساس نیاز قوای حاکم بر جامعه، در مورد بعضی از این امور مقرراتی وضع گردیده و حوزه آزادی عمل افراد در آنها به روشنی تعیین شده است. مواردی که مشاهده می‌گردد که علی رغم نیاز به همکاری اعضای جامعه و موفق نبودن دولت در انجام کامل آنها که مورد رضایت جامعه نیز باشد، خیلی دیرتر مورد توجه قرار گرفته اند. بعضی جوامع هنوز به دغدغه قوای عمومی تبدیل نشده‌اند. از جمله این گونه تبدیل قاع در قالب اقدامات پیشگیری از جرم است.

به طوری که در فصل نخست کتاب حاضر تحت عنوان: «هم‌زمانی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی» ملاحظه می‌شود، دفاع مشروع از جمله نهادهای حقوقی با سابقه در اکثر جوامع است که موضوع توجه قوای عمومی قرار گرفته و در قوانین جرمی برای آن شرایط و حدودی تعیین گردیده و به موجب آن یک امر عمومی یعنی مقابله با جرم را تحت شرایطی معین به اشخاص خصوصی واگذار نموده است. ممکن است در بادی امر به نظر برسد که مقنن با چنین تصمیمی قصد داشته تا اختیارات لازم در حوزه پیشگیری از جرم علیه اشخاص را به خود آنها اعطاء نماید، اما بررسی دقیق مبانی و مقررات دفاع مشروع و پیشگیری وضعی و شیوه‌ها و شگردهای این دو نهاد به طوری

که در فصول دوم و سوم کتاب تبیین شده خلاف آن را نشان می‌دهد. همچنین مباحثی که در فصول چهارم و پنجم در مورد شرایط و آثار این دو نهاد، آشکار می‌کند که خلأهای زیادی در این زمینه یعنی اقدامات پیشگیرانه افراد وجود دارد که نمی‌توان از مقررات دفاع مشروع برای توجیه آن‌ها بهره جست و لاجرم نیازمند قانونگذاری مستقل در امر پیشگیری از جرم می‌باشد.

فایده چنین امری با مواردی ثابت می‌شود که در آن اقدام فردی برای پیشگیری از تعرض و تجاوز به نفس، اموال و سایر حقوق مشروع و قانونی خویش در نگاه جامعه مجاز به حق و قابل قبول به نظر می‌رسد؛ اما به دلیل ویژگی‌های خاص و شرایط محدود و تبیین دفاع مشروع و نگاه خاصی که تحت تأثیر این ویژگی‌ها و شرایط در دکرین و اصول و قواعد قضایی شکل گرفته بسیاری از اقدامات پیشگیرانه از جهت دکرین و رویه قضایی تحت این عنوان قرار نگرفته و در نتیجه حقوق افراد به عنوان بزه دیده در موارد زیادی متعرض تضییع قرار می‌گیرد.

نویسنده کتاب، سرکار خانم افسانه صابری که در حال حاضر دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی در دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی مشغول به تحصیل می‌باشند، سعی نموده تا در پایان نامه خود کارشناسی ارشد خویش در همین دانشگاه که در حال حاضر به صورت کتاب تقدیم مخاطبان محترم می‌گردد، با کنار هم گذاشتن و تطبیق دو نهاد حقوقی و جرم‌شناختی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی از جرم زمینه‌ایی را فراهم آورند تا بتوان از بکارگیری برخی مبانی اصول مربوط به دفاع مشروع در جهت تبیین و توجیه حقوقی و جرم‌شناختی مواردی از اقدامات پیشگیرانه که برخی از آن‌ها می‌تواند در مواردی همچون دفاع مشروع، که به آن با استناد به عنوان مثال، آیا نمی‌توان در مواردی که فرد یا اموال او مورد تعرض قرار گرفته و یا فرد مجاور یا اموال مجاور وی به دفعات از سوی مرتکبین جرم، هم‌زمان حملات مجرمانه قرار گرفته و یا در منطقه‌ایی از شهر ساکن یا واقع است که برابر آمار و اطلاعات دقیق احتمال حمله به فرد یا اموال او بسیار بالا و نزدیک به قریب الوقوع بودن است، از اقدامات دفاعی مانند نصب ابزاری که در صورت وقوع تعرض باعث صدمه یا قتل فرد متعرض می‌گردد بهره‌مند می‌شود و از وقوع جرم علیه جان، مال یا ناموس و حیثیت خویش پیشگیری نماید؟

پر واضح است که پاسخ قوانین و رویه قضایی موجود و دکترین حقوقی به چنین سؤالی مثبت نیست، اما می‌توان با خواندن مطالبی که در این کتاب مطرح شده و خصوصاً در نظر گرفتن شرایطی برای پیشگیری در یک قانون منسجم چنین خلأهایی را پر کرده و به اختلاف نظر و رویه‌ها، همچنین وقوع بسیاری از بزه دیدگی‌ها پایان داد یا دست کم راه را برای تعدیل آن‌ها و تغییر افکار اهل فن (اعم از حقوق‌دانان، جرم‌شناسان و قضات) و نیز افکار عمومی در این گونه موارد هموار ساخت. لازم به ذکر است که مؤلف در مقاله‌ای برگرفته از همین کتاب (که در آینده‌ای نزدیک چاپ خواهد شد)، سعی کرده به نظر سنجی قضات، حقوق‌دانان، بزه‌کاران و برخی مردم عادی که بزه دیده شده‌اند نظر دهد که همگی در مورد کاربرد ابزارهای صدمه زننده به مهاجم (بزه‌کار) اتفاق نظر دارند و این لازم است در این زمینه به طور کامل و شفاف اطلاع رسانی شود.

به نظر می‌رسد که نه تنها چنین امری میسر است بلکه مورد نیاز جامعه حقوقی و عموم جامعه نیز هست. زیرا پیشگیری از جرم می‌تواند از واکنش در برابر آن، امنیت خاطر بیشتری در بین جامعه ایجاد نماید. حتی از سنگینی بار وظایف دشوار قوای امنیتی و قضایی در راه مبارزه با جرایم بکاهد و مشروعیت بیشتری را نصیب حاکمیت به عنوان تنها نیروی مبارزه گر برای برقراری نظم و امنیت در جامعه نماید. از این راه هزینه‌های مربوط نیز تقسیم و جابجا شده و استفاده بهینه‌تر و پرمایه‌های عمومی و خصوصی در جهت کنترل و پیشگیری از جرم صورت می‌پذیرد. علاوه بر این، به نظر می‌رسد بزه‌کاران بالقوه و احتمالی نیز مجبور خواهند بود تا با ارتکاب جرم و تصمیم گیری برای ارتکاب جرم اندیشه بیشتری نموده و آن گونه که برخی تحقیقات نشان می‌دهد، در موارد زیادی از ارتکاب بزه دست کشیده یا دست کم آثار و عوارض آن کاهش یابد.

مطالب جمع آوری شده در کتاب حاضر نه تنها برای درک و فهم بهتر دو مفهوم مورد بحث یعنی دفاع و پیشگیری توسط دانشجویان محترم بسیار مفید بوده و مطالعه آن توصیه می‌شود بلکه جای امیدواری زیادی هست تا با انتقادات و پیشنهادات سازنده اهل فن، به ویژه اساتید محترم حقوق جزا و جرم‌شناسی، در چاپ‌های بعدی غنی‌تر

گردد. به امید روزی که در جامعه امنیت و صلاح کامل حاکم بوده و از تعداد جرایم و نقض روز افزون قوانین، خصوصاً قوانین کیفری، کاسته شود.

والسلام علینا و علی عبادا.... الصالحین

دکتر علی صفاری

استادیار دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

و عضو انجمن‌های ایرانی حقوق جزا و جرم‌شناسی

آذر ماه ۱۳۹۲

«و لقد أنزلنا القرآن بالبینات و أنزلنا معهم الکتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط»

((قرآن مجید، سوره بقره، آیه ۲۵))

مقدمه

تاریخ حقوق کیفری با نقش بزه‌دیده در وقوع عمل مجرمانه و نیز نقش او در دعاوی کیفری آشنا است. بزه‌دیده از بدو تولد حقوق کیفری نقش عمده‌ای در دعاوی کیفری ایفا می‌کرده، و در واقع به تنهایی بازیگر نیمی از این صحنه بوده است. به عبارت دیگر، سناریوی جرم، عمری به قدمت تاریخ بشر دارد. در این سناریو، بزه‌کار و بزه‌دیده بازیگران آن به شمار می‌آیند که نقش اول و اصلی آن بر عهده بزه‌کار است و بزه‌دیده نقش دوم را ایفا می‌کند.

جهت بررسی و مطالعه رفتار بزه‌دیده و نحوه‌ی تأثیر گذاری وی بر ارتکاب جرم، علم بزه‌دیده‌شناسی یکی از شاخه‌های علم حقوق کیفری است که دربراره‌ی معنای آن میان محققان علوم اجتماعی از جمله جرم‌شناسان، جامعه‌شناسان و روان‌شناسان همواره بحث می‌شود. نگاه این مباحثه‌ها اغلب به این اختلاف نظر اساسی باز می‌گردد که چه کسی بر این شخصیت باید این اصطلاح را به کار برده و چه معنایی از آن در نظر داشته است؟ در این میان از آنجا که جرم‌شناسان بیشترین سهم را در رواج دادن این اصطلاح به منزله یک حوزه مطالعاتی خاص داشته‌اند، نظر غالب این است که اصطلاح مذکور در اصل به حوزه‌ی مطالعه‌ی خاصی برای بررسی رابطه میان قربانی جرم و بزه‌کاران باز می‌گردد.

بسیاری از جرم‌شناسان از جمله عزت فتاح، فون هنتیک و دیگران بزه‌دیده‌شناسی نوین می‌دانند و کتاب وی را منشور بزه‌دیده‌شناسی به حساب می‌آورند. بنابراین بزه‌دیده‌شناسی علمی، تقریباً هفتاد سال پس از پیدایش جرم‌شناسی علمی، با انتشار کتاب انسان بزه‌کار لومبروزو در سال ۱۸۷۶) در نیمه قرن بیستم به وجود آمد.

بزه‌دیده‌شناسی شاخه‌ای از جرم‌شناسی به شمار می‌رود. بزه‌دیده‌شناسی به هر مسأله‌ای که مربوط به بزه‌دیده باشد، توجه می‌کند: شخصیت بزه‌دیده، ویژگی‌های

زیست شناختی، روان شناختی و اخلاقی او، مشخصه‌های اجتماعی و فرهنگی‌اش، روابطش با بزه‌کار و بالاخره مشارکتش در وقوع جرم.

پس از تأسیس و تبیین اصطلاح بزه‌دیده‌شناسی، این مفهوم در دو شکل بزه‌دیده‌شناسی اولیه و ثانویه مطرح شد. بزه‌دیده‌شناسی اولیه به مطالعه‌ی ویژگی‌ها و نقش بزه‌دیده در تکوین جرم و نیز رابطه قربانی جرم با بزه‌کار می‌پردازد. و در حقیقت بزه‌دیده‌شناسی اولیه شاخه‌ای از جرم‌شناسی علت‌شناسانه است که در آن نقش بزه‌دیده در وقوع جرم به عنوان یکی از علل و عوامل ارتکاب جرم از سوی بزه‌کار، بررسی و در کنار سایر علل و عوامل جرم را قرار می‌گیرد. در مقابل، بزه‌دیده‌شناسی پیشگیرانه به عنوان شاخه‌ای از جرم‌شناسی پیشگیرانه، شیوه‌های پیشگیری از بزه‌دیدگی را بررسی و مطالعه می‌کند. بزه‌دیده‌شناسی حمایتی نیز، نوعی از بزه‌دیده‌شناسی است که در اثر تحول و توسعه بزه‌دیده‌شناسی اولیه به وجود آمده است که دغدغه‌ی آن، بهتر ساختن سرنوشت بزه‌دیده با ارائه کمک، حمایت‌های مادی و معنوی و جبران خسارت‌های وی می‌باشد.

برخی^۱ بزه‌دیده‌شناسی اولیه را در دو شاخه بزه‌دیده‌شناسی علت‌شناسانه و بزه‌دیده‌شناسی پیشگیرانه، مطالعه می‌کنند. بزه‌دیده‌شناسی علت‌شناسانه حاکی از تأثیر نقش بزه‌دیده در کنار سایر عوامل جرم‌زا است. به عبارت دیگر، این نوع از بزه‌دیده‌شناسی از این امر صحبت می‌کند که گاهی اوقات جرائم که ارتکاب می‌یابد در نتیجه نوع رفتار و عملکردی است که از سوی بزه‌دیده نسبت به متجاوز تحقق یافته است.^۲ برای مثال، در

۱. رسولی آذر، اصغر، بزه‌دیده‌شناسی (برای اطلاع از متن مقاله به سایت <http://pajoohe.com>) مراجعه شود). (تاریخ رجوع: ۱۳۹۱/۹/۸). همچنین برای آشنایی با نوآوران نیز، بزه‌دیده‌شناسی اولیه را همانند جرم‌شناسی، به دو شاخه‌ی بزه‌دیده‌شناسی نظری (علت‌شناسانه) و بزه‌دیده‌شناسی کاربردی (پیشگیرانه) تقسیم نمودند. رک:

- عبد الفتاح، عزت، بزه‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی، ترجمه اسماعیل رحیمی نژاد، مجله نامه مفید، شماره هجدهم، تابستان ۱۳۸۷، صص ۱۲۲-۱۲۱.

۲. برای اطلاعات بیشتر در رابطه با تأثیر نقش بزه‌دیده رک:

- کاترین، ویلیام، تأملی بر بزه‌دیدگی و انواع آن، ترجمه علی صفاری، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۳۸، پاییز و زمستان ۱۳۸۲، صص ۲۶۶ و ۲۸۳-۲۷۹.

بیان علل قتل‌های احساسی موارد مختلفی ذکر شده است که از جمله این موارد به تأثیر رفتار بزه‌دیده بر بزه‌کار این گونه جرائم باز می‌گردد. این تأثیر گاهی اوقات به شکل تحقیر بزه‌کار توسط بزه‌دیده است و گاهی در نتیجه‌ی فرایند وحشت یا ترس از عمل یا رفتار بزه‌دیده است که بزه‌کار مرتکب این قتل شهوانی می‌گردد.

در بحث مربوط به جرایم مسبوق به رفتار و کردار مجنی علیه می‌توان بحث دیگری را مطرح کرد و آن دفاع مشروع است. در دفاع مشروع، همانند قتل مبنی بر رفتار بزه‌دیده، نوع فرایند تحقیر شدن وجود دارد و شاید به همین جهت قانونگذار دفاع مشروع را تحت این اطمینان پذیرفته است. در مسأله دفاع مشروع علاوه بر فرایند تحقیر، ترس و غیره نیز وجود دارد. وحشت زدگی و غافلگیری عناصری هستند که در اقدام به دفاع مشروع خلل می‌آورد. بحثی که مطرح شد، مصداق‌ها و نمودهایش در حقوق جزا وجود دارد و در قالب تأسیس جرم خاصی مثل دفاع مشروع نمود پیدا کرده است.

اگر تأثیر بزه‌دیده یک مرتبه در فرایند تلقی شود، در یک سمت آن نقش بزه‌دیده در ارتکاب جرایم مطرح می‌شود که یکی از عوامل ایجاد نهاد حقوقی دفاع مشروع، به مباحث این سمت مربوط است. در سمت دیگر به بررسی نقش بزه‌دیده در پیشگیری از جرم می‌پردازد و مباحثی که در این قسمت مطرح می‌شود باعث ایجاد نهاد پیشگیری وضعی در عالم جرم‌شناسی گردیده است.

مندرجات کتاب حاضر در قالب پاسخ‌گویی به یک سؤال جدید که برای نگارنده مطرح گردید. این سؤال بدین شرح است: از اعمال مالکیتی که به منظور حفاظت از املاک، اقدام به تعبیه‌ی وسایل و ابزارهای خطرناک، چون کابل برق می‌کشند، در زیر مجموعه‌ی کدام مباحث باید صحبت کرد. آیا به تبعیت از برخی نویسندگان حقوقی و قضات باید از این مسأله در زیر مجموعه‌ی مباحث اطلاق مالکیت یاد کرد؟ و یا براساس دیدگاه غالب، این مسأله نیز به نوعی باید در ذیل مباحث دفاع مشروع بحث شود؟ و یا اینکه بر خلاف نظریات رایج، باید این موضوع در جایی دیگر طرح گردد؟

دغدغه‌ی نگارنده برای پاسخگویی به این سؤال، در شکل و قالب فعلی و به صورت کتاب حاضر به ثمر نشست.

کمال مطلوب این بود تا با بررسی عمیق و دقیق ماهیت و مبنای مثال مطروحه در قالب سؤال فوق و تطبیق آن با اصول و محدودیت‌های قاعده‌ی اطلاق مالکیت از یک سو و مبنای، شیوه‌ها، کیفیات و آثار ناشی از مصادیق دفاع مشروع از سوی دیگر، سؤال کور را حد امکان بی‌پاسخ نماند. اما، علی‌رغم تلاش فراوان به دلیل عدم دسترسی کافی به آراء و رویه‌ی قضایی موجود در این زمینه، امکان تکمیل مباحث به گونه‌ای حواه در این کتاب میسر نگردید.

کتاب حاضر برای تبیین و تفسیر مثال مزبور در سؤال فوق، به دنبال قاعده‌ای جدا از دیدگاه‌های پیشین به استناد مالکیت و یا معتقدین به پیاده کردن قواعد دفاع مشروع می‌باشد. بابی که از این به عنوان دیدگاه جدید و مخالف نظر حقوقدانان و نویسندگان، برای حل سؤال صحبت می‌شود، بحث جدیدی در جرم‌شناسی تحت عنوان پیشگیری وضعی است.

اگر چه هر دو نهاد حقوقی جرم‌شناسی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی به نوعی مندرج شده در مباحث بزه‌دیده‌شناسی می‌هستند، اما در مورد دفاع مشروع، با توجه به سابقه‌ی طولانی که در طول تاریخ حقوق کیفری به خود اختصاص داده است و قانونگذاری که در خصوص این نهاد در حقوق کشورهای مختلف به عمل آمده، کاملاً طبیعی و بدیهی است که مبنای، شیوه‌ها، آثار و به ویژه کیفیات و شرایط مربوط به آن برای اشخاص قابل درک و فهم باشد. در مقابل، نهاد پیشگیری وضعی به عنوان نهادی نوپا در عالم جرم‌شناسی محسوب می‌شود و همانند دفاع مشروع که از تاریخی به قدمت حقوق کیفری برخوردار است و نه در این مورد قانونگذار به سرعت پذیرفته است. لذا به تبع این عمر کوتاه و عدم قانونگذاری، کاملاً روشن و مبهم است که آگاهی و شناخت کامل نسبت به تمامی ابعاد، آثار و کیفیات و شرایط آن وجود نداشته باشد. به همین سبب، گاهی اوقات مصادیقی از باب پیشگیری وضعی مطرح می‌گردد که به لحاظ عدم شناخت وافی و جامع نسبت به ابعاد، شیوه‌ها و کیفیات پیشگیری وضعی، امکان درک آن به شکل کامل وجود نداشته و نتیجتاً باعث طرح این مصادیق

در ذیل مباحثی می‌گردد که ممکن است تا حدودی از تشابهاتی با پیشگیری وضعی برخوردار باشند.

مقصود از مصداق مورد نظر در جمله‌ی فوق، همان مثالی است که در ابتدای سخن در قالب سؤالی طرح گردید؛ یعنی مثال مربوط به تعبیه‌ی کابل برق جهت حفاظت از املاک توسط مالکین. به نظر می‌رسد، مثال فوق با توجه به فلسفه و شگردهایی که برای پیشگیری وضعی لحاظ شده است، با قواعد این نهاد جرم‌شناسی تطابق داشته باشد. با این وجود، برخی از نویسندگان حقوقی و قضات عالی رتبه در حقوق ایران، انگلستان و فرانسه به لحاظ عدم شناخت کافی نسبت به نهاد پیشگیری وضعی، از این مصداق در ذیل مباحث اطلاق مالکیت و در اغلب موارد در ذیل مباحث دفاع مشروع یاد نموده‌اند.

خلط مصادیق پیشگیری وضعی با اصول قاعده‌ی اطلاق مالکیت و یا شرایط و کیفیات دفاع مشروع، منجر به عدالتی در سیستم عدالت کیفری گردیده است. این بی‌عدالتی در نوع جنایت مورد حکم توسط دادگاه‌ها نمود و جلوه پیدا می‌کند. به عبارت دیگر، هنگامی که به سبب تعبیه‌ی کابل برق در حفاظت از املاک، خساراتی به شخص سارق وارد گردد، معتقدین به اطلاق مالکیت، اساس شرایط و ضوابط قاعده‌ی مشهور «الناس مسلطون علی اموالهم» رأی بر برائت متهم صادر می‌کنند. مشابه چنین رأیی در دیوان عالی کشور فرانسه مشاهده می‌شود. از سوی دیگر و در غالب موارد، نویسندگان حقوقی و قضات محترم بری دانستن مالک به هر جهت، خلاف اصول عدالت می‌پندارند. به همین سبب، در پی یافتن قاعده‌ای برآمده از طریق آن، بی‌عدالتی موجود در حق بزه‌دیده رفع گردد. از آنجا که مصداق مزبور را با مبنای، اصول و شرایط دفاع مشروع هماهنگ دانسته، از این مصداق در ذیل مباحث دفاع مشروع یاد نمودند و بر این امر اعتقاد یافتند که مالک در اتخاذ و تعبیه‌ی کابل برق به عنوان وسیله‌ی حفاظتی، رعایت اصول و شرایط دفاع مشروع، به ویژه شرط تناسب در دفاع را ننموده و بدین لحاظ منجر به محکومیت مالک به جنایت عمدی می‌گردد. مشابه نظر فوق نیز، در آراء صادره از دادگاه‌های ایران و انگلستان مشاهده می‌شود.

هر چند تلاش هر یک از دو دیدگاه فوق در راستای تحقق همه جانبه‌ی عدالت در سیستم کیفری صورت پذیرفته است؛ اما به نظر می‌رسد، با اعمال هیچ یک از این دو دیدگاه، عدالت در سیستم کیفری به نحو مطلوب اجرا نگردد. بی‌عدالتی موجود، ضرورت هدایت دو دیدگاه فوق را به مسیری معتدل‌تر و متوازن‌تر، ضمن عنایت به ارزش‌ها و نقاط مثبت و الهام بخش آن‌ها، آشکار می‌سازد. با توجه به دو دیدگاه فوق از طریق مقایسه‌ی آن‌ها با نهاد پیشگیری وضعی و اصول و ضوابط آن، می‌توان به جستجوی ساز و کاری میانه و منطقی در حل پرونده‌ی مربوط به مثال فوق پرداخت و برین ترتیب به یک راه حل عادلانه نائل گشت. به نظر می‌رسد، با بهره‌گیری از اصول و قواعد فقهی و فلسفی حقوق بشری، ضمن توجه به اصول و فلسفه‌ی پیشگیری وضعی و سپس درنظر گرفتن کیفیات خاص و منحصر به فرد پیشگیری وضعی، بتوان این هدف را محقق ساخت.

لذا در این کتاب تلاش می‌گردد تا ضمن تحلیل دقیق و همه جانبه‌ی دو نهاد حقوقی و جرم‌شناسی دفاع مشروع و پیشگیری وضعی، به نقاط اشتراک این دو که باعث خلط در مصادیق گردیده، پی برده شود. در گام دوم، به بررسی مرزهای متفاوت از حیث مبانی و شگردها و شیوه‌های دو نهاد پرداخته می‌شود. در مرحله‌ی بعد، مسأله‌ی اطلاق یا مقید بودن قلمرو پیشگیری وضعی، به بحث گذاشته می‌شود. در این مرحله سعی شده ضمن انتقاد به نظریه‌ی معتقدین اطلاق پیشگیری وضعی و با لحاظ برخی اصول فقهی و حقوق بشری و به ویژه فلسفه‌ی پیشگیری وضعی به کیفیات و شرایط منحصر به فرد و خاص برای پیشگیری وضعی نائل گشت. شرایط اطلاق این نهاد را از مباحث دفاع مشروع متمایز و خارج می‌سازد. در نهایت سعی می‌شود با توجه به کیفیات و شرایط خاص پیشگیری وضعی، در مسیر صدور یک حکم عادلانه حکمی متمایز از براءت و یا محکومیت به جنایت عمدی گام برداشته شود. زیرا ابرامیت و افر و بی‌بیدیل عدل و داد بر همگان واضح و مبرهن است و از قدیم الایام تحقق عدالت، بهترین آرزوی هیأت اجتماعی است.